

Bir Göçmen Kenti Olarak Eskişehir ve Eskişehir'in Sosyo-Kültürel Yapısında Tatar Kimliği

*

The City of Eskişehir as an Immigrant City and the Identity of Tatar in the Socio-Cultural Structure of Eskişehir

Cemile Şahin

Özet

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana işlek ve önemli bir yol kavşağı durumunda olan Eskişehir'in coğrafi konumu, olumlu iklim özellikleri, bol akımlı sıcak su kaynakları ve ulaşım olanakları gibi sahip olduğu dikkat çekici bazı özellikler, her dönemde bölgede yerleşimi etkilemiştir. Dolayısıyla Eskişehir, tarih öncesi dönemlerden itibaren günümüze kadar sürekli bir yerleşim bölgesi olmuştur. Türkler tarafından da ideal bir yerleşim bölgesi olarak görülen Eskişehir yöresi, XVI. yüzyıldan itibaren Kırım ve Kafkasya bölgesinde Rusların güçlenmeye ve etkili olmaya başlaması ile birlikte, bu bölgelerden ve Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan Anadolu'ya yönelik olarak yapılan göçlerde de göçmenlerin yerleştirildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Eskişehir'e yerleştirilen bu göçmenler arasında Tatarlar önemli bir yer tutmaktadır. Orta Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olan Eskişehir'de Tatarlar, nüfusun büyük bir yüzdesini oluşturmakta olup Eskişehir, köyleri ve şehir merkezi ile en fazla Kırım Tatarının bulunduğu ilimizdir. Bir göçmen kenti olarak kabul edebileceğimiz Eskişehir'de göçmenler, geldikleri bölgelerin kendilerine has giyim-kuşam, dil, yemek ve beslenme alışkanlıkları, eğlence gibi bazı gelenekleri ile şehrin kültürel dokusunu ve sosyal yapısını önemli derecede etkilemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Eskişehir, göç, göçmen, Tatar, kimlik

Abstract

Since the sixteenth century, because the Russians began to get stronger and be effective in the region of Crimean and Caucasian, there had been emigrations from these regions to Anatolia. Nonetheless, from the area, in where the Ottoman Empire lost its ground, there had been emigrations to Anatolia also. Eskişehir had been one of the important centers during these emigrations. There are many Tatars among those emigrants, who were settled in Eskişehir. They tried to have a country in the position of foreignness, want and poverty and, in general, they became the first founders of the areas that they had settled. İn Eskişehir, being an important trade center of central Anatolio, Tatars were the great majority of the population. Eskişehir, with its center and villages, is a city of us in which the most Criemean Tatar lives.. They also exemplified their surroundings with their assiduity. As a result of emigrations, Eskişehir's population rised to a large extent and also its social and culturel life awaked greatly.

Key Words: Eskişehir, emigration, emigrant, Tatars, identity

Giriş

İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında yer alan Eskişehir, Kuzeyden Karadeniz, Kuzey-Batıdan Marmara, Batı ve Güney-Batıdan Ege bölgeleri ile komşudur. İl sınırları Güneyden Afyon, Güney-Doğudan ve Kuzeyden Ankara, Kuzey-Batıdan Bolu ve Bilecik, Batıdan Bilecik ve Kütahya illeri tarafından çevrelenmiştir. Eskişehir, Sakarya Nehri'nin kollarından olan Porsuk Çayı'nın ve ona dökülen Sarısu Deresi'nin geçtiği geniş ovanın güneybatı kenarında, denizden 792 m yükseklikte yer almakta olup 13.731 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Merkez ilçe, Çifteler, Alpu, Han, Mihalgazi, Beylikova, Günyüzü, Mahmudiye, Mihaliççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar ve İnönü olmak üzere toplam 13 ilçe ve 396 civarında köyü vardır (Koçkar, 1999:1; Oğuzoğlu-Emecen, 1995:398).

Sakarya (Sangarius) Nehri'nin bir kolu olan Porsuk (Tymbrius) Çayı ve ona dökülen Sarı Su'nun aktığı geniş bir ovada yer alan Eskişehir; bu ovanın verimliliği, iklim özellikleri, coğrafi konumu ve ulaşım olanakları gibi sahip olduğu dikkat çekici bazı özellikleri ile tarih öncesi dönemlerden itibaren günümüze kadar sürekli bir yerleşim bölgesi olmuştur.

Eskişehir'in Tarihçesi

Tarihi, Anadolu'nun tarihi kadar eski olan ve Anadolu'nun geçirdiği bütün devirleri geçiren Eskişehir, Anadolu'daki ilk yerleşim merkezlerinden birisidir. Yapılan araştırmalar, bölgede Paleolitik (Eskitaş) dönemden itibaren yerleşmeler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Orta Sakarya Vadisi'nin çeşitli yerlerinde bulunan kalay yatakları ile Gümele (Mihalgazi) gümüş yatakları, milattan önce 4000'lerden itibaren bu bölgeyi cazip hale getirmiştir (Oğuzoğlu-Emecen, 1995:398).

Yaklaşık 700 yıldır Eskişehir adı ile bilinen il, ünlü coğrafyacı Strabon'a göre ilk tarihi ismini "Eretria'lı Dorleon"dan almıştır. Bu isim değişik kaynaklarda "Dorileo, Doryleon, Dorylaion, Dorylaeunu" şekillerinde geçmektedir (Darkot, 1997:384-385; Bayar, 2004:99).

Eskişehir'in ilk yerleşim merkezinin, milattan önce 3500 yıllarında bugünkü kent merkezine 3 km. uzaklıkta, Porsuk Vadisi'nin kuzeyinde yer alan ve halk arasında "Şarhöyük" adı ile anılan mevkide olduğu sanılmaktadır. Burası antik çağda "Dorylaion" kenti olarak bilinmektedir. Oldukça verimli Eskişehir Ovası'nın en önemli yerinde bulunan

Şarhöyük'ün çevresinde irili ufaklı birçok höyüğün bulunması, buranın bir yerleşim merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Gelişen şehir, daha son-
ra ki dönemlerde Porsuk Çayı ve ona dökülen Sarı Suyun aktığı geniş
ovaya yayılmıştır (Doğru, 2005:23-25; Altınsapan, 1999:1-2; Koçkar,
1999:3-4).

Kronolojik anlamda Eskişehir'deki politik ve kültürel dokunun ikinci
katmanını Hitit dönemi oluşturmaktadır. M.Ö. 3000 yıllarında Anado-
lu'da kurulmuş olan birçok kent krallıkları Proto-Hattiler'e ait olup,
M.Ö. 2000 yıllarında bu krallıkların birleşmesi ile büyük Hitit İmparator-
luğu kurulmuştur. Başkenti Hattuşaş (Boğazköy) olan Hitit İmparatorlu-
ğu döneminde, Eskişehir ve çevresinde yoğun bir yerleşme olduğu gö-
rölmektedir ve Eskişehir ve çevresi, Hitit İmparatorluğu'nun batı vilaye-
tinin kanadını oluşturmaktadır. Milattan önce 1200 yıllarında Avru-
pa'dan ve Trakya üzerinden Anadolu'ya inen akıncı kavimler tarafından
Hititlerin ortadan kaldırılması ile birlikte işgalci bir güç olan Frigler,
bölgede yaşıyor ve politik bir güce dönmeye başlamışlardır (Güneş-
Yakut, 2007:1; Doğru, 2005:25). Yazılı tarih döneminde Eskişehir yöre-
sinde kalıcı olarak yerleşen Frigler, aynı zamanda bölgedeki ilk siyasal
yapılanmanın da kurucusu olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda Anadolu
üzerinde egemenlik kurmuş olan Lidya, Likya, Karya, Ege-Grek, Pers,
Helen, Roma ve Bizans uygarlıkları, Eskişehir üzerinde çeşitli izler bı-
rakmışlardır (Güneş-Yakut, 2007:1; Albek, 1991:33). Milattan önce 700'lü
yıllarda Batı Anadolu'da Lidyalılar'ın rolü ile başlayan şehirleşme ve
ticari hareketlilik Eskişehir yöresini de etkilemiş ve Dorylaion da bu sıra-
larda gelişmeye başlamıştır (Oğuzoğlu-Emecen, 1995:398).

Eskişehir bölgesinin stratejik açıdan öneminin anlaşılması ve bunun
idari yapılanma içinde kullanılması, ilk kez Persler tarafından gündeme
getirilmiştir. Levant bölgesindeki önemli yerleri ele geçirdikten sonra
Anadolu'da kıyı bölgelerinin denetimini sağlayan Persler, bu sayede Ege
Denizi, Akdeniz ve Karadeniz'de önemli kontrol merkezlerine sahip
olmuşlardır. Böylece Batı dünyasına daha yakın olan Persler için tek
amaç, Grek dünyasını ele geçirme düşüncesi olmuş ve bu noktada Pers-
ler, oluşturdukları yol sistemi içerisinde bütün yolların kavşak noktasın-
daki Eskişehir ve çevresini bir üs olarak kullanmışlardır (Saraçoğlu,
1974:3-4).

Pers istilası döneminde olduğu gibi, Eskişehir ve çevresinin stratejik açıdan değerlendirilmesi Hellenistik Dönemde de devam etmiştir. Bölge, Bithynia'dan merkez Frigya'ya ve Galatya'ya giden yolların ayrılma ve de güneye doğru Kütahya'ya (Cotiaeum) giden yolun kavşak noktasında bulunduğundan stratejik önemini korumayı sürdürmüştür. Nitekim Büyük İskender'in ölümünden sonra generalleri arasında yaşanan iktidar mücadelesi sırasında da Eskişehir ve çevresi generallerin ordularına lojistik destek sağlayan önemli bir merkez olarak kullanılmıştır (Güneş-Yakut, 2007:2).

Antik dönemdeki en hızlı gelişimini Roma'nın bölgede egemenliğini kurmasından sonra gerçekleştiren Eskişehir ve çevresi, bu dönemde daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir idari ve politik hamle yapmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde şehir aynı zamanda bir kaplıca ve eğlence merkezi olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu milattan sonra 395 yılında Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrıldıktan sonra Eskişehir ve çevresi, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içine girmiştir. Bizans döneminde Orta Anadolu'da ticari merkezlerin gelişmesi sırasında Eskişehir ve yöresinde birçok yeni kent kurulmuştur. Kısa sürede önemli ticaret merkezleri haline gelen bu kentler, ordunun ihtiyaçlarını karşılayarak güçlü bir siyasi-askeri organizasyonun kurulmasına imkân sağlamışlardır. Bizans İmparatoru Justinianus tarafından kurulan Justinianopolis (Sivrihisar), bu kentler arasında öne çıkanlardan biridir. Eskişehir ve çevresine büyük önem veren Bizans İmparatoru Justinianus, Dorylaion (Eskişehir) kentini de onartmış ve bazı binalar yaptırmıştır (Doğru, 2005:26-27; İşcan, 2009:3). VI. yüzyılda Balkanlar'da Hun Türkleri'nin ve Doğu Avrupa kökenli kavimlerin getirdiği sosyal hareketlilik Doğu Akdeniz ve Mısır'da ticari faaliyetleri arttırdı, Dorylaion bölgesinin de önemi artmıştır (Oğuzoğlu-Emecen, 1995:398; Sarıöz, 1997:1-2).

VII. yüzyıldan itibaren İslam ordularının yoğun bir şekilde fetih hareketlerine girişmeleri ve İslamiyetin hızla yayılması Bizans'ı doğrudan etkilemiştir. Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarının bir kısmını kaybeden Bizans'ın Anadolu'da gerilemesi, Dorylaion'u İstanbul ve Marmara sahasındaki Bizans düzeni ile bütünleşen bir taşra kasabası haline getirmiştir. Dorylaion, önce 708'de Emevi Halifesi I. Velid zamanında Mesleme bin Abdülmelik tarafından, sonra da 778'de Hasan bin Kahtebe tarafından olmak üzere, doğrudan İstanbul'u fethetme

yönelik seferler sırasında iki defa işgal edilmiştir. Ancak bölgede Arap egemenliği kısa sürmüş ve Bizanslılar şehri daha sonra tekrar ele geçirmişlerdir. Arap kaynaklarında şehrin adı “Durûlye, Derveliye” şeklinde geçmektedir (Oğuzoğlu-Emecen, 1995:398).

Araplardan sonra Türklerin akınına uğrayan Eskişehir, Türkler Anadolu’ya geldikten sonra da önemini kaybetmemiştir. Abbasiler zamanından itibaren Anadolu’ya sızan Türkler, 1015-1021 tarihleri arasında Çağrı Bey kumandasında Doğu Anadolu’ya akınlar düzenlemişlerdir. Daha sonra 1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı’nda Selçuklular’ın Bizanslıları yenmesi ve ardından 1074’de Sultan Süleyman ile Bizans İmparatoru Michael arasında yapılan anlaşma ile Dorylaion ve Söğüt bölgeleri Türklerin eline geçmiştir. Anadolu’da Selçuklu hâkimiyeti, yoğun Türkmen göçünü desteklemiş ve Türkmen göçlerinin sonucunda yeni yerleşim yerleri, yeni kasaba ve şehirler kurularak, bölgenin ekonomik, siyasal ve kültürel yapısı yeni değerlerle harmanlanmıştır. Türk egemenliği ile birlikte Ortaçağ’da yeni bir merkez gelişmeye başlamıştır. Gelişen merkez “yeni” olmasına rağmen, gelişme alanı “eski” bir alan olup, yerleşimin günümüzdeki adı yani “Eskişehir”, ilk kez bu dönemden sonra kullanılmaya başlamıştır. Antik dünyanın Dorylaion’u, ya da İslam kaynaklarındaki Durûlye (Darauliya), yerini Eskişehir’e bırakmış yani Dorylaion, “Eskişehir” haline gelmiştir. Ancak bölge henüz bu isimle anılmayıp, Konya’da oturan Selçuklu Sultanı ile Bizans İmparatorluğu arasında bir ön bölge gibi durduğundan, burası “Sultan Öyüğü” adı ile kaydedilmiştir (Toprak-İznic, 2009:38-39; Albek, 1991:107).

Türklerin Anadolu’da yayılmasına engel olamayan Bizans’ın Hıristiyan dünyasından yardım isteği, Hıristiyan dünyasında Türklere karşı bir birleşme yaratmıştır. Neticede Türklere karşı oluşturulan Haçlı Seferleri, yolların birleştiği noktada bulunan ve önemli bir Türk-İslam şehri olmaya başlayan Eskişehir için tam bir felaket olmuştur. Haçlı tehlikesine karşı savunma hattı kuran Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, 1097 yılında Dorylaion Meydan Savaşı’nda I. Haçlı Ordusu’na daha fazla direneme-yerek Dorylaion Ovası’nı terk etmek zorunda kalmıştır. I. Kılıç Arslan’ın karargâhını Dorylaion’daki tepeye kurduğu için bu tepe, “Sultan Öyüğü” olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Anadolu Vilayeti teşkilatının kurulmasıyla birlikte Eskişehir, “Sultanönü Sancağı” olarak teşkilatlanmıştır (Turan, 1996:99-102; Güneş-Yakut, 2007:3).

I. Haçlı Seferinden sonra bölgede tekrar Bizans egemenliği kurulmuştur. Ancak, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'ya gelen Türkmenlerin sayısı hızla artmış ve Orta Asya'dan gelen göçmenlerin büyük bir kısmı, Bizans sınırında ve Eskişehir Ovası'nda yerleşmiştir. Yoğun Türkmen kitleleri, ana yollar ve idari merkezler dışındaki alanlarda yerleşmelerini sürdürmüşler ve bir kısmı da köyler kurarak yerleşik düzene geçmişlerdir. Eskişehir-Seyitgazi arasındaki Bizans-Selçuklu sınırının kuzey ve batı taraflarına yaklaşık 300 bin çadırılık bir göçmen kitlesi yerleşmiştir. Türkmenlerin yerleştiği bu kritik bölge, kısa zamanda Selçuklular ile Bizans arasında gerginliğe sebep olmuş ve Türkmenlerin bölgeyi terke zorlanması sırasında çıkan karışıklıklar, şehrin harap olmasına yol açmıştır. Sonuçta, Selçuklu-Bizans gerginliği 1176 yılında Miryokefalon Savaşı'na neden olmuştur. Miryokefalon Savaşı'nda II. Kılıç Arslan'a yenik düşen Bizans İmparatoru Manuel, imzaladığı antlaşma şartları gereğince Dorylaion'da yaptığı tahkimatı yıktırarak, şehri boşaltmıştır. Böylece bir süre yıkık ve metruk kalan şehir, bu dönemden itibaren "Eskişehir" olarak anılmaya başlanmıştır (Güneş-Yakut, 2007:4-5; Bayar, 2004:100-101; Bayrak, 1982:219).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin uç şehri ve aynı zamanda gaza ve cihada açık bir sahada bulunan Eskişehir ve çevresi, özellikle Moğol baskısından kaçan binlerce Türkmen'in başlıca yerleşme alanlarından biri olmuş ve XIII. yüzyılın ortalarından itibaren 200 bin çadırılık Türkmen topluluğu Eskişehir-Kütahya bölgesine yerleşmiştir. Bölgeye sadece Türkmenler değil, Moğol kabilelerinden "Turgut" ve "Çavdarlar" adını taşıyan kabileler de gelerek yerleşmiştir. 1261'li yıllarda Eskişehir bölgesinde görev yapan Moğol asıllı vali Cacaoğlu Nureddin Bey, burada imar faaliyetlerinde bulunmuştur (Togan, 1981:318; Sariöz, 1997:3).

Uç bölgesi durumunda olan Eskişehir ve çevresinde kalabalık Türkmen gruplarının bulunması, yeni bir beyliğin, Osmanlıların doğuşuna yol açmış ve bu bölge Osmanlıların ilk faaliyet alanlarını oluşturmuştur. Buna göre, XIII. Yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısı sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflama sürecine girmesiyle, uçta bulunan Ertuğrul Gazi'nin liderliğindeki Türkmen topluluğu, askeri ve siyasi bir güç olarak yükselmeye başlamıştır. Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Osman Gazi, 1291 yılında Karacahisar'ı fethetmiştir. Osman Bey adına Karacahisar'da ilk Cuma hutbesi okunurken,

ilk bayram hutbesi de Eskişehir’de okunmuştur. Bu durum, Eskişehir’in Osmanlıların ilk ele geçirdikleri yer ve ilk idari teşkilatın bir parçası olduğunu göstermektedir. Osman Bey, oğlu Orhan Bey’i Karacahisar Sancakbeyi olarak, kardeşi Gündüz Alp’i de Eskişehir Subaşı olarak atamıştır. Bundan böyle Osmanlı idaresi altında bulunan Eskişehir, bir idari ve kültürel merkez haline gelmiştir. Şehirde bulunan Seyyid Abdullah, Şeyh Şehabeddin Sühreverdi, Ahi Mehmed, Ahi Ede, Ahi Ömer, Ak Doğan, Gül Dede, Hacı Nasreddin ve Ahi Mahmud zaviyeleri, buranın köklü bir kültürel potansiyele, dini ve kültürel bir canlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Oğuzoğlu-Emecen, 1995:399).

Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde hemen hemen ilginç bir olayın yaşanmadığı Eskişehir’de, en büyük imar faaliyeti Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmıştır. Kurşunlu Camii adı ile anılan Çoban Mustafa Paşa Camisi, Seyitgazi yakınında Şucaaddin köyünde Şeyh Şucaaddin Türbe ve Külliyesi, Üryan Baba Türbesi bu dönemde yapılmış eserlerdendir (Doğru, 2005:76-77).

Eskişehir, XVI. yüzyılın ilk yarısında üç tanesi şehrin önemli yapılarından sayılan dini yapılar yani mescidler etrafında kurulmuş olmak üzere, Mahalle-i Orta Mescid, Mahalle-i Alaca Mescid, Mahalle-i Salı Mescidi, Mahalle-i Hacı Atmaca, Mahalle-i Paşa, Mahalle-i Dede ve Mahalle-i Türkmenler adını taşıyan toplam yedi mahalleye sahiptir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise, Mahalle-i Cedid adını taşıyan yeni bir mahallenin eklenmesiyle, mahalle sayısı sekize yükselmiştir. İstanbul’dan başlayarak Tebriz-Bağdat ve Mısır’a giden üç büyük yol şebekesinin sağ kolu üzerinde önemli bir geçiş yeri olan Eskişehir, Kanûni dönemindeki İran seferleri sırasında da Osmanlı ordusunun başlıca menzil noktalarından biri olmuştur. Sahip olduğu bu özellikler, şehrin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek gelişmesine yol açmış ve XVI. yüzyılın başında 172 hane olan nüfusu, aynı yüzyılın ikinci yarısında 517 haneye yani ortalama olarak 1000’den 3000 dolaylarına yükselmiştir. Ancak belirgin bir nüfus artışına rağmen, şehir fiziksel olarak fazla gelişmemiş ve mevcut mahalleler kalabalık yerleşme yerleri olarak büyümüştür. Bursa’nın fethi ve daha sonra Edirne’nin başkent olmasıyla, fetihlerin Rumeli’de yoğunlaşması neticesinde Eskişehir, Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemindeki önemini kaybetmiştir ve bundan sonraki yıllarda Eskişehir’de kalıcı eserler yapılmamıştır (Doğru, 2005:85-89).

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Celali İsyanları zamanında, Celali Deli Hasan tarafından işgal edilen Eskişehir'de karışıklıklar başlamıştır. Eşkiyalık olaylarının hızla arttığı bu dönemde Eskişehir-Akşehir-Karaman hattının batısında güvensiz ve korkulu günler yaşanmış, Eskişehir'de bazı eşkiyalar keyfi davranışlarını arttırmış ve Sivrihisar'da medrese öğrencileri (suhteler) levendlerle birleşip çok sayıda cinayet işlemişlerdir. Karışıklıklar XVIII. yüzyılda da devam etmiştir (Doğru, 2005:78; Saraçoğlu, 1974:9).

1648'li yıllarda Eskişehir'e gelmiş olan Evliya Çelebi o yıllardaki Eskişehir'i şöyle anlatmıştır (Evliya Çelebi Seyhatnamesi, 1970:699-701):

Şehir on yedi mahalledir. Evleri bağlı bahçeli ve mamurdur. Cami ve mescitleri epeycedir. Medreseleri varsa da kargir değildirler. Yedi çocuk mektebi, yedi tarikat tekkesi, yedi tüccar hanı vardır. Çarşısı sekiz yüz dükkanından ibarettir. Havaşının letafeti dolayısıyla güzelleri çoktur. Halkı gurbetten gelenlere dost kimselerdir. Çuha ve güzel kumaşlar giyen ayanı çoktur. Şehrin dört çevresi gül, gülistan, bağ ve bostan olup, hububatı çok bir şehirdir. Hatta paşa efendimize bu şehir ahalisinden bin adet koyun, yedi at, üç yüz araba arpa ve bu çeşit zahire hediyeler geldi.

Eskişehir ılıcaları şehrin dışarısında, kuzeyinde bağ ve bahçeler kargir kubbeli bir latif hamamdır ki, ona on olan büyük havuzu sıcak su ile doludur. Suyu gayet sıcak olduğunda, soğuk su katıldığında ılık olur. Çok faydalıdır. Parmakta yüzük cinsinden, halis gümüşten yapılmış şeyler bulunursa, sapsarı yapar. Uyuz ve cüzzam hastalıklarına faydalı ise de, Bursa kaplıcaları gibi mükellef değildir.

1680 yılında Eskişehir'i ziyaret eden seyyah Jouvin de Rochefort, şehri küçük, kalabalık, buğdayı, sütü ve meyve ağaçları bol bir belde olarak tasvir etmiştir (Darkot, 1997:385).

Fransa kralının emriyle Yunanistan, Küçük Asya, Makedonya ve Afrika seyahatine çıkan Paul Lucas, 1705 yılında Eskişehir'e de gelmiştir. Paul Lucas, Eskişehir ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir (Albek, 1991:142);

Şehir iki kısma bölünmüştür. Türklerin evi dağın önündedir. Şehrin birinci kısmında çarşı bulunur. Burada dükkanı olan Türkler akşamları yatmak

için yukarı şehre çıkarlar. Eskişehir güzel çeşmelerle doludur. Hepsinden sıcak su akar. Başka içme suyu yoktur. Bu su soğutularak içilir.

Anadolu eyaleti sancakları arasında bulunan Sultanönü Sancağı, XVI. yüzyılın başlarında, Eskişehir, Bilecik, İnönü, Seyitgazi kazaları ile Karacahisar ve Günyüzü nahiyelerinden oluşuyordu. Osmanlı idari teşkilatının ilk uygulandığı yerlerden biri olan Eskişehir bu sancağın merkezi olup, sancakbeyi Eskişehir’de oturuyordu. Ayrıca, yaya ve müsellemler teşkilatının ilk kurulduğu bölge olmasından dolayı, bu teşkilata ait görevliler de burada oturuyordu. XIX. yüzyılda yeni idari teşkilat gereği kaldırılan Sultanönü Sancağı, “Eskişehir Kazası” adıyla Hüdâvendigar vilayetine bağlı Kütahya Sancağının bir kazası haline dönüştürülmüştür. Böylece Eskişehir, XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim yapısı içerisinde, Anadolu eyaleti ve daha sonra Hüdâvendigar eyaletinin Sultanönü Sancağı merkezi olma imtiyazını kaybederek, küçük bir kaza merkezi durumuna düşmüştür. Ancak zaman zaman Anadolu Eyaleti’nin bu yönetim yapısından alınarak mutasarrıflık haline getirilen ve vezirlerden birinin yönetimine verilen Eskişehir’de bu düzenleme sürekli olmamış, mutasarrıflığa getirilen kişinin yönetim görevlerine paralel olarak değişmiştir (Genç, 1991:93; Doğru, 1990:55). XVI. yüzyılın ilk yarısında 11.061 hane ve 1845 mücerred nüfusa sahip olan Sultanönü Sancağı’nda nüfusun 1079 hanesi şehirlerde ikamet etmekte olup, buna göre sancağın toplam nüfusu 60.000’e ulaşmaktadır. Bursa vilayetinin Kütahya Sancağına Eskişehir kazası olarak bağlandıktan sonra, eski sancak sınırları oldukça daralan Eskişehir’in nüfusu ise XIX. yüzyıl sonlarına doğru Seyitgazi nahiyesi ve 152 köyü ile birlikte toplam 67.074’ü bulmuştur. Bu nüfusun 48.200’ü Müslümanlardan, 12.700’ü Rum, 6074’ü Ermeni ve 100’ü de Yahudilerden oluşmuştur. Bir uç şehri olan Eskişehir’de uzun yıllar boyunca Müslüman ve Gayrimüslim halk yan yana yaşamıştır (Nakracas, 2003:146; Doğru, 2005:97-98; Oğuzoğlu-Emecen, 1995:401).

Eskişehir ve yöresinde daha II. Kılıç Arslan döneminden itibaren halkın büyük ölçüde yerleşik hayatı seçmesi ve göçerlerin sayısının az olması, bölgede dingin bir yaşam sağlamıştır. Şehirde yaşayan nüfus geçimini ticaret, az da olsa sanayi ve kentin dışındaki bağ ve bahçelerden elde ettiği gelire sağlarken, kırsal kesimde en önemli gelir kaynağı tarım

ve tarım ürünleri olmuştur. Konargöçerlerin en önemli gelir kaynakları ise küçükbaş hayvanların üretimine dayanmıştır (Doğru, 2005:97).

Rumeli'deki toprakların kaybedilmeğe başlaması ve Anadolu tarımının tekrar önem kazanması neticesinde, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Eskişehir'in o zamana kadar hüküm süren az gelişmiş görüntüsü ve durağan toplumsal yapısı değişmeye başlamıştır. XVIII. yüzyıldan beri şehrin başlıca ticaret maddesi olan lületaş ticaretinin de bunda büyük etkisi olmuştur. Daha sonra Anadolu-Bağdat Demiryolu Hattı'nın Eskişehir'e ulaştırılarak, Ankara'ya uzatılması çalışması sırasında da şehrin yönetim statüsünde değişiklikler gündeme gelmiştir. Demiryolunun Eskişehir'e ulaşmasından sonra ise ekonomik ve sosyal yaşamda canlılık meydana gelerek, şehir büyümeye başlamıştır (Güneş-Yakut, 2007:10-11; Kırılı, 2001:195-196).

1890'lı yıllar, hem demiryolu hattının döşenmesi, hem de Balkanlar ile Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçlere ev sahipliği yapılması nedeniyle, Eskişehir'in gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Eskişehir, bu dönemden itibaren nüfus ve ekonomik faaliyetlerdeki canlılık bakımından büyük bir gelişme göstermiştir (Önder, 2001:249). Kurtuluş Savaşı öncesi, Mondros Mütarekesi'ne dayanan İngilizler Eskişehir'i işgal etmişlerdir. Ali Fuat Paşa komutasındaki Kuvayı Milliye birlikleri tarafından 25 Eylül 1919'da bu işgal kaldırılmıştır. Eskişehir ikinci kez 20 Temmuz 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiş ancak Sakarya Meydan Savaşı'nın kazanılmasından sonra 2 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtulmuştur. Eskişehir, 1925 yılında il olmuştur.

Görüldüğü gibi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren Türkler tarafından ideal bir yerleşim bölgesi olarak görülen Sultanönü Sancağı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile bütünleşmiş ve önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatında ilk sancak olan Sultanönü Sancağı, ülke sınırları genişledikçe başlangıçtaki önemini kaybetmiş olsa da Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlamasından ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren kalabalık kitleler, Orta Anadolu'da Eskişehir ve çevresine yerleşmeyi uygun ve güvenli görmüşlerdir (Doğru, 2005:221).

Eskişehir Yöresinde Yerleşme Devreleri

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana işlek ve önemli bir yol kavşağı durumunda olan Eskişehir'in, bu konumunun yanı sıra verimli bir ovaya, olumlu iklim koşullarına ve bol akımlı sıcak su kaynaklarına sahip olması, her dönemde bölgede yerleşimi etkilemiştir. Değişik dönemlerde çeşitli istilalar altında kalması bölge nüfusunda zaman zaman azalma ya da çoğalmalar meydana getirmiş olsa da, bu etmenlerin eski çağlardan beri değişmemesi, yerleşimi sürekli kılmıştır (Koçkar, 1999:4).

Eskişehir'de; Eski yerliler (Manavlar), Yörükler, Türkmenler, Tatarlar, Çerkezler, Abazalar ile Romanya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler olmak üzere menşeleri bakımından birbirinden farklı altı grup mevcuttur. Bu farklı grupların bölgeye yerleşmeleri ve bugünkü köyleri oluşturmaları da farklı zamanlarda olmuştur. Buna göre Eskişehir'de yerleşim sürecini:

- 1- Eski yerleşim (Kanuni döneminden önce, XIII. ya da XV. yüzyıllar arasında kurularak günümüze kadar gelen yerli köyler yani eski yerleşme),
- 2- Yörük ve Türkmen yerleşimi (XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında göçebe Yörük ve Türkmenlerin toprağa yerleşmesi)
- 3- Muhacir (göçmen) yerleşimi (XIX. yüzyılın başından XX. yüzyılın başına kadar devam eden Muhacir yerleşmesi) olmak üzere üç ayrı dönemde incelemek mümkündür (Tunçdilek, 1954:193; Albek, 1991:27).

• Eski Yerleşim Devresi

Eskişehir'de Sakarya Vadisi boyunca sıralanmış, Sündiken Dağları'nın iki kenarı ile güney plato sahaları gibi yüksek ve sapa yerler eski yerleşim bölgelerinden olup, Kanuni döneminden önce, 13. ve 15. yüzyıllar arasında buralarda kurularak varlığını günümüze kadar sürdüren köyler de ilk yerleşim merkezleridir. 1522 yılında yapılan sayımda 167 köyden ibaret olduğu saptanan bu ilk yerleşim köylerinden ancak kırk iki tanesinin adı ve yeri bilinmektedir. Bu köyleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Ağaçhisar, Akçakaya, Akpınar, Alınca, Alpagut, Bozan, Çaltı, Çubuk, Çukurhisar, Danişment, Demirciler, Dereköy, Eğriöz, Eyemir, Gündüzler, Halime-Karadere, İkizafer (İkikilise), İnhisar, İnönü

(Kozluviran), İtburnu (Kelpburnu), Aşağılıca, Yukarılıca, Sakarılıca, Karaağaç, Karacahöyük, Karacaviranhisar, Kargın, Keskin, Kızılcaören, Koyunağıl, Mamuca, Musalar, Muttalıp, Özdenk, Sarıkavak, Sarıöküz, Sekiören, Aşağısöğütünü, Yukarısöğütünü, Sultandere, Tarpak ve Yassıhöyük. Bu köyler genel olarak yollardan uzak, kuytu alanlarda ve saldırılara karşı korunma amaçlı olarak yüksek ve sapa yerlerde kurulmuştur. Bu durumun en önemli nedeni, köylerin kurulduğu dönemde yaşanan ekonomik bunalımlar, kıtlıklar, isyanlar ve eşkiyalık hareketlerinden korunmak istenmesidir. Ayrıca bataklıklar ve dolayısıyla sıtma gibi hastalıklardan korunabilmek için de ovalara veya nehir kıyılarına köylerin kurulmasından kaçınılmıştır. Kısacası ilk köylerin kurulduğu dönemin şartları, eski yerleşmeyi açık sahalardan, nispeten kapalı sahalara doğru çekmiştir (Tunçdilek, 1954:189-197; Doğru, 2005:134).

• **Yörük ve Türkmenlerin Yerleşim Devresi**

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Orta Anadolu'da sistemli bir şekilde yerleştirilmeye başlanan Türkmenler, 1170 tarihinden itibaren de II. Kılıç Arslan'ın desteği ile Sultanönü topraklarında yerleşmişlerdir. Böylece Eskişehir ve çevresi, Selçuklular döneminden itibaren başlayarak, Moğol istilasının Anadolu'da ilerlemesi ile daha da artan yoğun Türkmen nüfusunun yerleştiği önemli bölgelerden biri olmuştur. Sultanönü Sancağı'nın Kırşehir'li Cacaoğulları'nın nüfuzu altında bulunduğu 1261 yıllarında Eskişehir'den Kütahya'ya kadar uzanan bölgede, Moğol baskısından kaçarak gelen üç yüz bin çadır Türkmen bulunduğu bilinmektedir. Moğolların önünden kaçan Türkmenlerden, göçebe ve köy kökenli olanlar kırsal kesimlere, kent kökenli olanlar ise kente yerleşmeyi ve alışıktıkları iklim koşullarına uygun olan yerleri tercih etmişlerdir (Turan, 1996:507; Albek, 1991:28).

Önceleri genellikle hayvancılıkla uğraşan Türkmen ve Yörük boyları, zamanla özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçmeye başlamaları ile birlikte, tarımsal faaliyetlerle de uğraşmışlardır. Türkmen ve Yörük boylarının yerleşik hayata geçmelerinde, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı teşvik faaliyetleri de etkili olmuştur. Böylece, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki ekonomik sıkıntılarını çare olarak uyguladığı tarım reformları ve konargöçerleri yerleştirme

politikası doğrultusunda Yörük ve Türkmenlerin toprağa yerleşmeleri sonucunda, Yörük ve Türkmen yerleşim bölgeleri oluşmuştur (Tunçdilek, 1954:198-199).

Önceleri, çoğunlukla göçebe olan ve hayvancılıkla uğraşan Yörük ve Türkmen boyları, eski yerleşimin dışındaki dağlık araziler ile açık plato sahalarını hayvan otlatma ve dolaşma sahaları olarak kullanmışlardır. Ancak, daha önce hayvancılıkla uğraşan Türkmenler, toprağa yerleştiklerinde hayvancılığı ikinci plana bırakmışlar ve tarımla uğraşmaya başlamışlardır. Böylece, dağlık ya da bataklık olmayan, tarıma elverişli arazileri tercih etmeye başlamışlardır. Örneğin, Çifteler Ovası'nın kuzey kesimi bu doğrultuda oluşturulan Türkmenlerin yerleşim bölgelerindedir. Yörüklerin, Türkmenlere göre toprağa yerleşmeleri o kadar hızlı olmadığı gibi, Yörükler ilk yerleştikleri ve göçebelikten ayrıldıkları dönemde hemen evler inşa etmeyip, bir süre çadırlarda yaşamışlardır. Yörüklerin yerleşik hayata geçtikten sonra da hayvancılığı bırakmamış olmaları, yerleşim merkezlerini seçmelerinde oldukça etkili olmuştur. Yaylalara çıkarak, ormanlarla kaplı ve otların bol olarak bulunduğu meraları yerleşme yeri olarak tercih etmişlerdir. Buna göre, Sündiken Dağları ile Yukarı Porsuk Vadisi civarları, Yörüklerin yerleşim bölgelerindedir (Koçkar, 1999:6-7; Tunçdilek, 1954:199-201).

• Muhacirlerin Yerleşim Devresi

Eskişehir bölgesinin yerleşme devreleri içerisinde XIX. yüzyıl en canlı dönem olup, bu dönemin başlarından itibaren Kafkasya, Kırım, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen büyük göçmen grupları Eskişehir ve çevresine yerleştirilmişlerdir. Böylece, bölgede asırlardan beri oldukça yeknesak bir karakter arz eden yerleşmede büyük değişimler meydana gelmiştir (Tunçdilek, 1954:201-202).

Rusya, tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, coğrafi konumu itibari ile önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirme, sonra da batıda Boğazlara ve Balkanlar'a, doğuda ise Kafkasya'ya hâkim olarak güneye inme siyasetini takip etmiştir. Jeopolitik konumu itibari ile Kırım, Rus topraklarının Karadeniz ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yoludur. Bu amaçla başlattığı fütühat hareketleri neticesinde Rusya, Kafkasya ve Kırım ülkelerini ilhak ya da himayesine bağlamak suretiyle, bu bölgeleri ele geçir-

meğe başlamıştır. Diğer yandan Rusya, Kırım ve Kafkasya'da ele geçirdiği yerlerdeki nüfuz ve hâkimiyetinin kesinleşmesi için çok yönlü sömürge, iskân ve asimile politikası izlemeye başlamıştır. Takip edilen politikanın esasını; demografik üstünlük sağlamak, bölgenin verimli ekonomik kaynaklarına sahip olmak, Osmanlı Devleti'ne taraftar olan kitleyi her ne şekilde olursa olsun bölgeden uzaklaştırmak, Müslüman nüfusun dini ve kültürel değerlerini bozmak ve böylece onların dinamizmini sağlayan bu değerlerden kopararak Ruslaştırılmasına zemin hazırlamak oluşturmuştur. Rusya'nın egemenliği altındaki topraklarda yaşayan Müslümanlarla ilgili politikası sonucu, Osmanlı Devleti'ne doğru büyük bir göç dalgası başlamış ve çok sayıda Müslüman buldukları yerleri terk ederek, Anadolu'ya göç etmiştir. Göçlerin asıl nedeni siyasi olup, göç eden Müslüman halk canlarını, mallarını veya kimliklerini Rusya'nın doğrudan tehdidi altında hissettikleri için vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, Ruslar sadece Kırım'ı işgal etmekle kalmamış, Kırım Türkleri için topyekün bir imha siyasetini uygulamaya başlamışlardır. Bu siyaset doğrultusunda Kırım Hanlığı'nın idari ve adli organları, eğitim kuruluşları tamamen ortadan kaldırılmış, ülke yakılıp yıkılmış, halk her türlü haktan mahrum edilerek köle gibi muamele görmeye başlamıştır. Bu durum karşısında halkın birçoğu kitleler halinde o günkü imkânlarla çok zor şartlar altında göç etmişlerdir (İpek, 2006:27; Bektöre, 1990:8; Arıkan, 1994:20-42; Hablemitoğlu, 2002:35-41).

Kısacası, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde savaşlarda aldığı yenilgilerden sonra sınırlarının daralmaya ve geri çekilmeye başlaması, Rusların Kırım ve Kafkasya'da ele geçirdikleri bölgelerdeki Müslüman halka karşı uyguladıkları imha etme, mal ve mülklere el koyma, zorunlu göçe tabi tutma ve kolonizasyona yönelme şeklinde yürüttüğü Ruslaştırma politikaları, bu bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman unsurları vatanlarını terk etmeğe mecbur etmiş ve Osmanlı Devleti'ne göç hareketlerini başlatmıştır. 1771'de Kırım'ın Rusya tarafından ilk işgali ile başlayan göçler, bazen hızlanarak, bazen de yavaşlayarak günümüze kadar devam etmiştir.

Eskişehir'e Yönelik Göçler

Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak yapılan göç hareketlerinin, Eskişehir bölgesi üzerindeki etkileri incelendiğinde, göç dalgaları sırasında Eskişehir ve çevresine önemli miktarda göçmenin yerleştirildiği anlaşılmaktadır¹.

Özellikle Şeyh Şamil'in 1859'da Ruslar'a esir düşmesinden sonra Kafkasya'daki halkın zorunlu olarak göçe mecbur kaldığı dönemde Eskişehir'e büyük göç dalgası gerçekleşmiştir. 1862 yılında Çerkezlerin ve 1886 yılında da Abazaların Ruslara karşı isyan etmeleri fakat başarılı olamamaları sonucunda Eskişehir bölgesine muhacirler gelmeye başlamış ve ilk gelenler de Abazalarla, Çerkezler olmuştur. Bu dönemde Eskişehir bölgesinde, Bektaşınarı, Tandır ve Taşköprü gibi Abaza köyleri kurulurken, aynı şekilde Akpınar, Çerzekartal, Çukurhisar, Feyziabad, Gökçekısık, Hüsnüabad, İmişehir, Musaözü, Nemli ve Oklubalı gibi Çerkez köyleri de kurulmuştur. Ünlü gezgin A. D. Mortmann, bölgeye yaptığı gezilerde üç-dört Çerkez boyunun Seyitgazi'ye bağlı Bardakçı köyüne yerleştirildiğini ifade ederek, Eskişehir çevresine 100 bin Tatar ve Çerkez'in yerleştirilmiş olabileceğini öne sürmektedir (Tunçdilek, 1954:202-204; Albek, 1991:28-29).

Kırım'dan Anadolu'ya yönelik ilk göçler ise, XVIII. yüzyılın sonunda başlamıştır. 1783 tarihinde Rusya'nın Kırım'ı işgali ile birlikte başlayan büyük göç dalgası sonucunda binlerce kadın, erkek ve çocuk, Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Öyle ki Kırım'ın tamamen boşalmasından endişe duyan Rus Komutanı General Potemkin, bu göçü durdurabilmek amacıyla, otuz bin kadar göçmeni katletmiştir (Uzunçarşılı, 1982:491).

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar tarafından işgal edilen Rumeli ve Kafkasya bölgelerinde yaşayan Müslüman halk, iç bölgelere doğru göç etmiştir. İmkânları ölçüsünde bu göçmenlerle ilgilenen Osmanlı Devleti, bu göçmenlerden bir kısmını İstanbul ve Anadolu'ya yer-

---

¹ Necdet Tunçdilek, 1785-1788 yıllarında ve 1828 yılında Kırım'dan Anadolu ve Rumeli'ye yapılan göçlerde, Eskişehir bölgesine göçmen gelmediğini ve Kafkasya'dan Eskişehir'e ilk göçün 1862 yılından itibaren gerçekleştiğini bildirmektedir. Bkz. Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, No:1-4, İstanbul, 1954.

leştirmiştir. Tuna boylarında bulunan bazı Tatar kabileleri de aileleri ile birlikte bu dönemde Anadolu'ya geçirilerek, Eskişehir sancağının Çifteler bölgesine yerleştirilmişlerdir². Eskişehir'e Kırım'dan gelen asıl büyük göç, 1860 yılında olmuş ve bu göçün sonucunda Eskişehir'de, Karaçoban, Karaalan, Gökçeoğlu, Çardakbaşı, Aksaklı, Arapkuysu, Kalkanlı ve İkipınar olmak üzere 8 ila 10 kadar Tatar köyü kurulmuştur (Tunçdilek, 1954:203; Gülsoy, 1993:21-22).

Ayrıca, 1877-1878 yıllarında da çok sayıda Tatar, Dobruca ve Bulgaristan'dan ayrılarak Anadolu'ya yerleşmiştir. İşte, bunların bir kısmı doğrudan Anadolu'nun kırsal kesimlerine yerleşirken, bir kısmı da İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlere ya da İnegöl, Bandırma, Eskişehir ve İzmit gibi küçük kasabalara yerleşmişlerdir. Sulu Karaağaç, İncesu, Alpu, Bahçecik, Behçetiye, Çanakıran (Orhaniye), Değişören, Gömele, Gündüzbey, Hayriye (Çamurlu), Aşağı Kalabak, Kanlıpınar, Karagözler, Karakamış, Kızılınler, Kümbet, Mahmudiye, Çifteler, Muhacir Akçayır, Osmaniye, Rıza Paşa, Savcıbey, Seklice ve Söğütçük gibi köyler, Balkan göçleri sonucunda Eskişehir'de kurulmuş olan köylerdir. 1850'li yıllara kadar oldukça sönük bir kasaba görünümünde olan Eskişehir'in, bu tarihlerden sonra gelmeye başlayan göçmenlerle hem nüfusu hızla artmış, hem de gelişme yoluna girmiştir. Bu dönem, Eskişehir'de yerleşmenin en hızlı olduğu dönemlerdendir. Yine bu dönemlerde Kafkasya'dan son Çerkez göçü başlamış ve Eskişehir'de Ağapınar, Çerkezçetmi, Poyra, Rahmiye, Yeniköy ve Karaçay gibi Çerkez köyleri kurulmuştur (Tunçdilek, 1954:202-204; Karpat, 2010:161; Doğru, 1989:183).

Daha sonra da devam eden Balkan ve Kırım göçleri neticesinde Balkan, Kırım ve Kafkasya muhacirlerinin bir kısmının yine Eskişehir bölgesinde yerleşmeleri ile bölgede köy sayısı hızla artmıştır. 1882 yılında Kafkasya'nın Karaçay yöresinden gelen Çerkezler, Yazılıkaya köyünü kurarken, XX. yüzyıl başlarında yine Kafkasya'dan gelen göçmenler Yakapınar, Orhaniye ve Osmaniye'de yerleşmişlerdir. Son Kırım göçünde ise Rıfkiye, Kireçköy, Kızılsuvat, Lütfiye, Mahmudiye, Mamure (mah.), Mamure (Alpu), Karakaya, Fahriye, Fevziye, Hamidiye, Hayriye,

² BOA, İHUS, 111-1321/N/014: 925 muhacir, Çifteler Çiftliği dahilinde iskân olunmuş ve oluşturdukları köyler de Mesudiye, Refahiye, Fahriye, Şerefiye, Hayriye ve Mamure olarak isimlendirilmiştir (H. 09/N/1321).

Yeniköy, Yeşildon, Zaferhamit ve Şevkatiye gibi yerleşmeler olmuştur (Albek, 1991:29).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kırım ve Kafkasya'dan gelen göç sona ermiş, ancak Eskişehir bölgesine yönelik Balkan göçleri 1912 Balkan Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. 1912 Balkan Savaşı sonunda gelenler, Abbas Halim Paşa, Ahiler, Akköprü, Alınca, Beylikahur, Buldukpınar, Çalkara, Yeni Dudaş, Emircik, Gevenli, Hasanbey, Hüdavendigâr, Karacaşehir, Kaymaz Yaylası, Melemen Kuyusu, Parsi Bey, Sait Halim Paşa, Sultaniye, Umraniye, Uzunburun, Benlikuyu, Yaverviran, Bahçecik, Hamidiye ve Nasıriye gibi köylerde yerleşmişlerdir (Albek, 1991:29).

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra, 1917-1919 tarihleri arasında Kırım ve Kafkasya'dan yeni bir göç dalgası gelmiş ve bunlar da o tarihlerde boş olan düzlüklere yerleştirilmişlerdir. Eskişehir'e İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler ise merkez ilçe ve çevresine yerleştirilmişlerdir. Özellikle 1950 yılında Bulgaristan'dan Eskişehir'e gelen göçmenler için yeni köyler kurulmayarak, bunlar ya eski köylere dağıtılmışlar ya da il merkezine yerleştirilmişlerdir (Albek, 1991:29-30; Koçkar, 1999:7-8).

Bu hızlı yerleşme değişimlerinin doğal sonucu olarak, yeni gelen kültürlerle kaynaşma sonucunda Eskişehir'de kozmopolit bir kültür yapısı ortaya çıkmıştır. Eskişehir yerleşimi incelendiğinde, halkın % 58'inin Yerli, Yörük ve Türkmenlerden, % 42'sinin ise Göçmenlerden oluştuğu görülmektedir (Koçkar, 1999:8).

Eskişehir'e Yönelik Göçlerde Tatarların Yeri ve Eskişehir'de Oluşturulan Tatar Mahalleleri

XVI. yüzyıldan itibaren Kırım ve Kafkasya bölgesinde Rusların güçlenmeye ve etkili olmaya başlaması ile birlikte bu bölgelerden ve Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan Anadolu'ya yönelik olarak yapılan göçlerde de Eskişehir yöresi göçmenlerin yerleştirildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Eskişehir'e yerleştirilen bu göçmenler arasında Tatarlar önemli bir yer tutmaktadır. Orta Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olan Eskişehir'de Tatarlar, nüfusun büyük bir yüzdesini oluşturmakta olup Eskişehir, köyleri ve şehir merkezi ile en fazla Kırım Tatarının bulunduğu ilimizdir.

Eskişehir'e yapılan göç ve iskânların, Eskişehir'in nüfusu, kültürel, ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Her şeyden önce Eskişehir nüfusunda önemli derecede artışlar meydana gelmiş ve bu durum kentte yeni mahallelerin ve yerleşim alanlarının açılmasına, kentin büyümesine yol açmıştır. Kentte bulunan Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan Gayr-i Müslim nüfusun da zamanla kentten ayrılmasına karşılık, Müslüman göçmenlerin kente yerleşmesi neticesinde Eskişehir nüfusu, tamamen Müslümanlardan oluşan bir karakter kazanmıştır.

1850'li yıllara kadar sönük bir kasaba görünümünde olan Eskişehir'de demiryolunun açılması ile ulaşım imkânlarında sağlanan kolaylığın da etkisi ile ve yoğun göçmen iskânı sonucunda, hem nüfus artışı sağlanmış hem de hızlı bir gelişme süreci başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan savaşlar ve sıkıntılar sonucunda büyük göç dalgaları ile yüz yüze gelmiş ve nüfusunda artışlar gözlenmiş olan Eskişehir'de de göçmenler ilk olarak şehir merkezine yerleştirilmemiştir. Ancak, göçmenlerin bilgi ve becerilerine göre iskânları gerekli olduğundan, yüksek memur, esnaf, ilmiye sınıfına mensup olanlar ile zanaatkâr olan göçmenlerin mesleklerini yapabilmeleri için şehir merkezine ve kasabalara yerleştirilmelerine izin verilmiştir. Fakat zamanla göçmen sayısının artması, tarımla uğraşmayan ve şehir hayatına alışmış olan göçmenlerin yerleştirildikleri köylerden ayrılarak şehir merkezlerine göç etmeye başlamaları neticesinde bir süre sonra, göçmenlerin şehir merkezlerine iskânına izin verilmiştir. Göçmenler şehir merkezlerine iskân edilirken, birbirleri ile dayanışma içinde bulunabilmeleri ve ihtiyaçlarının daha kolay belirlenebilmesi amacıyla mümkün olduğunca toplu halde iskân edilmelerine dikkat edilmiştir (Saydam, 1997:128; İpek, 1999:16; Halaçoğlu, 1995:108). Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Eskişehir'e gelen göçmenlerin bir kısmının Porsuk Nehri'nin karşı sahiline yerleştirilmeye başlaması ile birlikte, Porsuk Nehri çevresinde ilk göçmen mahalleleri kurulmuş ve şehir kuzeye doğru genişlemeğe başlamıştır. Böylece aynı zamanda şehir merkezine yerleşmeler de başlamıştır (Tunçdilek, 1954:203).

Eskişehir'de merkeze bağlı Hacı Seyyit, Hoşnudiye, Hayriye, Hacı Ali Bey, İhsaniye, Mamure, M. Kemal Paşa, Güllük ve Cumhuriye Mahallesi gibi mahalleler bu şekilde kurulmuştur. Bu mahalleler, Tatar muhacirler tarafından oluşturulan ve nüfusu tamamen Tatarlardan oluşan mahallelerdendir. Ayrıca, Tatar göçmenlerin zamanla yerleşim sahalarını geniş-

letmeleri ve aralarına Bulgar ve Romen göçmenlerini de almaları neticesinde, Akarbaşı, Eskibağlar, Işıklar, Hoşnudiye, Kızıltoprak, Arifiye, İstiklâl, Yenibağlar, Yenimahalle, Ömerağa ve Kurtuluş mahallelerinin de temeli atılmıştır. Diğer yandan 1984 yılına kadar bir köy durumunda olan ancak bu tarihten sonra kentin bir mahallesi haline dönüşen Zincirlikuyu Mahallesi de yerli halkın yanında, 1800'lü yıllarda göç eden Tatar, Bulgar ve Romen göçmenlerden oluşmuştur (Elbir, 1971:2; Ertin, 1994:114-115).

Tatar muhacirleri, 1900'lü yılların başından itibaren şehir merkezi civarlarına yoğun bir şekilde iskân edilmişlerdir. Tatar muhacirlerinden olan Kazan Tatarlarının özellikle kuyumculuk işi ile meşgul olmaları nedeniyle, ilk geldikleri dönemlerde günümüzde Eskişehir'de bulunan Kazan Tatarlarına ait tek köy olma özelliğine sahip olan Osmaniye (Kuruhöyük) köyüne ve ayrıca Yeni Mahalle ve Şarhöyük Mahallesi civarlarına yerleştirildikleri bildirilmektedir. Günümüzde ise Işıklar Mahallesi civarlarında yoğun olarak yaşamalarına rağmen, şehir merkezinin hemen her yerine dağılmışlardır ve merkezde yaşayan Kazan Tatarlarının sayısı ortalama olarak 800 kişiden ibarettir. Bu rakama Osmaniye köyünde yaşayan, ortalama 30 hanede 90-100 kişiyi de ilave ettiğimizde, Eskişehir'de ortalama 850-900 Kazan Tatarı'nın yaşamakta olduğunu söylememiz mümkündür.

Hacı Ali Bey Mahallesi, Eskişehir merkezinde göçmenler tarafından oluşturulan mahallelerin başında gelmektedir. Tren istasyonu civarında ve Hacı Ali Bey Mahallesi bitişiğinde göçmenler tarafından inşa edilen evlerin sayısı oldukça artmış ve 80 haneyi bulmuştur. Ancak, zamanla bunlara ait eğitim-öğretim ve diğer bazı resmi işlerin Hacı Ali Bey Mahallesi'ne bağlı olmasından dolayı bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine 1895'li yıllarda, buranın ayrı bir mahalle haline getirilmesi için gerekli talepte bulunulmuştur (BOA, DH. MKT, 358/80). Yapılan incelemelerde göçmenlerin talepleri uygun görülerek, bu bölgenin "Hamidiye" adı ile ayrı bir mahalle haline getirilmesi kabul edilmiştir (BOA, İ.DH, 1322/ 18.Za.1312; Bilim, 2001:62). Görüldüğü gibi, sürekli yeni evlerin ve yerleşmelerin yapıldığı Hacı Ali Bey Mahallesi giderek büyüdüğü için, zamanla yeni yapılan yerler bu mahalleden ayrılarak, "Hamidiye" adı ile ayrı bir mahalle haline getirilmiştir. Hamidiye Mahallesi'nde genellikle Bulgaristan ve Romanya'dan gelen aileler vardır.

Aynı şekilde Şefkiye Mahallesi de Hacı Ali Bey Mahallesi'nden ayrılarak oluşturulmuş yeni bir mahalledir. Mamure Mahallesi, yaklaşık 200 hane olarak Romanya'dan gelen Kırım muhacirleri tarafından kurulmuştur. Yeni Mahalle ile Ömer Ağa mahalleleri ise sonradan oluşturulan göçmen mahalleleri arasında yer alır.

Eskişehir'in Sosyo - Kültürel Yapısında Tatarların Önemi

Eskişehir yöresine yerleşen Tatarlar, ilk dönemlerde çeşitli sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Şöyle ki: Devlet, göçmenlerin saraya ve evkafa ait olan arazilere yerleşmelerine izin vermiştir ancak bu araziler genellikle bataklıklarla kaplı olduğundan, buralar sıtma gibi hastalıkların ölüm saçtığı yerlerdir. Dolayısıyla buralara yerleşebilmek ve yurt tutabilmek hiç de kolay olmamış, büyük acılar ve kayıplar yaşanmıştır. Diğer yandan saraya ve evkafa ait olan araziler genellikle yerli halk tarafından mera olarak kullanıldığından, bu arazilerin göçmenlere tahsis edilmesi, göçmenlerle yerli halk arasında anlaşmazlıklara ve yerli halk arasında hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Aynı hoşnutsuzluk ve anlaşmazlık, ilk gelen göçmenlerle sonradan gelen göçmenler arasında da yaşanmıştır. Bunların dışında göçmenlerin ev kurabilmeleri ve yaşamlarını sağlayabilmeleri için gerekli olan araç-gereçlerden mahrum olmaları da göçmenler için hayatı zorlaştıran faktörler arasında yer almıştır. Elbette yerli halk ile göçmenler arasında başta uyum problemi olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Ancak, Tatar muhacirleri yabancılık, yokluk ve çaresizlik içerisinde, yaşanan bütün olumsuz şartlara rağmen yurt tutmaya çalışmışlar, yerleşecekleri yerlerin seçiminde titiz davranmaya çalışmışlar ve genelde yerleştikleri köylerin ilk kurucuları olmuşlardır. Buraya kadar saydığımız yaşanan tüm olumsuz ve zor şartlara bir de Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde içinde bulunduğu savaş ve yokluk yılları da eklenince, göçmenler türlü zorluklar ile yaşamak zorunda kalmışlar, çeşitli sıkıntılar çekmişlerdir. Bir yanda arkada bıraktıkları diğer yakınlarının kaygısı, diğer yanda devam eden savaşlar ve yokluk, dertlerini daha da arttırmıştır. İçlerinden bazıları savaş yıllarında Galıçya, Yemen, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşlarına katılarak şehit veya gazi olmuşlardır. Savaş yıllarında gerek bizzat savaşa katılmak yoluyla, gerekse de ellerinden geldiğince maddi ve manevi yardımlarını esirgememişlerdir.

Diğer yandan özellikle Kırım Tatarları tarımsal faaliyetlerde oldukça başarılı olup, Eskişehir’de bir nevi modern tarımın öncüsü olmuşlardır. Eskişehir’in yerli halkı, o döneme kadar kullanmadıkları birçok tarım tekniğini ve aletini Tatar göçmenlerden öğrenmişlerdir. Bu durum, Eskişehir’de tarım, hayvancılık ve ticari faaliyetlerin gelişmesine yol açmış ve şehrin ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir. Aynı şekilde Kazan Tatarları, Eskişehir’de özellikle kuyumculuğun gelişmesine olumlu katkı sağlamışlardır. Mesleki açıdan gerekli çalışma ortamını kent merkezinde bulan göçmenler, kentin büyümesini ve kentte ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesini sağlamışlardır. Diğer yandan Tatar göçmenlerden bazıları göç sırasında mallarını satarak yanlarında getirdikleri bir miktar sermaye sayesinde ticari hayata da damgalarını vurmuşlar ve çeşitli işletmeler kurmuşlardır. Örneğin, Eskişehir sanayisinde önemli bir yere sahip olan soba üretimi, göçmenlerin bu işin tekniğini öğretmeleri ile gelişmiştir.

Sonuç

Bir göçmen kenti olarak kabul edebileceğimiz Eskişehir’de göçmenler, kentin kültürel ve sosyal hayatının canlanmasına yol açmışlardır. Göçmenler, geldikleri bölgelerin kendilerine has giyim-kuşam, dil, yemek ve beslenme alışkanlıkları, eğlence gibi bazı gelenekleri ile şehrin kültürel dokusunu önemli derecede etkilemişlerdir.

Osmanlı Devleti’ne yönelik göç dalgalarıyla birlikte gelerek, Osmanlı iskân politikası çerçevesinde Eskişehir yöresine de yerleştirilen Tatar muhacirleri, günümüze kadar kendi geleneksel kültürlerini sürdürmenin yanı sıra, yerli halktan da etkilenip veya onları da etkileyerek, yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kırım’dan, Kafkasya’dan, Balkanlar’dan gelerek Eskişehir’e yerleşen muhacirlerin oluşturduğu kültürel doku, 1800’lü yıllardan itibaren göçmenlere alışık olan Eskişehir’de öylesine kökleşmiştir ki meselâ, günümüzde Eskişehir Mutfağı denilince, akla ilk olarak Tatarlara özgü bir yemek olan çibörek gelmektedir. Eskişehir’de son dönemde “Kırım Kültür Evi”nin oluşturulması ve benzeri faaliyetlerin artması, Eskişehir’de oluşan kültürel dokuyu, birlikte ve kardeşçe yaşamayı, örf ve âdetlere saygıyı göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Göçmen kenti olarak da kabul edebileceğimiz Eskişehir'de oluşan kültürel doku, Eskişehir'i cazip ve yaşanılabilir bir kent kılmakta ve günümüzde de çeşitli bölgelerden Eskişehir'e yönelik göç dalgaları ve bireysel olarak yapılan Tatar göçleri devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBEK, Suzan, (1991). **Dorylaion'dan Eskişehir'e**, 1. baskı, Eskişehir, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları.
- ALTINSAPAN, Erol, (1999). "Tarihsel Gelişim Sürecinde Eskişehir Bölgesindeki Ortaçağ Türk Yerleşimleri ve Yapısal Boyutu", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Eskişehir, C. I, s. 1 - 16.
- ARIKAN, Sabri, (1994). **Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız**, 1. baskı, Ankara.
- BAYAR, Muharrem, (2004). **Karakeçili Yörük Aşireti'nin Eskişehir'e İskânı**, 1. baskı, İstanbul.
- BAYRAK, M. Orhan, (1982). **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**, 2. baskı, İstanbul.
- BEKTÖRE, Yalkın, (1990). **Tepreş**, 1. baskı, Eskişehir, Kırım Folklor Derneği Yayınları.
- BİLİM, Cahit, (2001). "XIX. Y.Y.'da Eskişehir'de Bir Mahalleye ad Verilmesi ve Mahallenin Demografik Yapısı", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I**, Eskişehir, s. 61 - 68.
- DARKOT, Besim, (1997). "Eskişehir", **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, MEB Yayınları, Eskişehir, s. 384 - 387.
- DEMİREL, Muammer, (2005). "Kırım Savaşı'ndan Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 28, Erzurum, s. 311 - 319.
- DOĞRU, Halime, (2005). **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, Eskişehir.
- DOĞRU, Halime, (1990). **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı**, 1. baskı, İstanbul, Eren Yayınları.
- DOĞRU, Halime, (1989). "XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi İle Nüfus Hareketi", **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S.1, Eskişehir, s. 183 - 223.
- ELBİR, H. Tefik, (1971). **57 Mahallesiyle Eskişehir**, 1. baskı, Eskişehir.
- ERTİN, Gaye, (1994). **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi**, 1. baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- EVLİYA ÇELEBİ, (1970). **Evlıya Çelebi Seyahatnamesi**, C. II, İstanbul.
- GENÇ, Nevin, (1991). "Sultanönü Sancağı İcmal Defteri", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 2, Eskişehir, s. 93 - 118.
- GÜLSOY, Ufuk, (1993). **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâya**, 1. baskı, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Yayımları.

- GÜNEŞ, İhsan-YAKUT, Kemal, (2007). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)**, 1. baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları.
- HABLEMİTOĞLU, Necip, (2002). **Kırım'da Türk Soykırımı**, 1. baskı, İstanbul, IQ Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, (1995). **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, 2. baskı, Ankara, TTK Yayınları.
- HAYAT TARİH MECMUASI**, (1967). "Eskişehir", Sayı: 9, İstanbul, s. 117 - 122.
- İPEK, Nedim, (1999). **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, 2. baskı, Ankara, TTK Yay.
- İPEK, Nedim, (2006). **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, 1.baskı, Trabzon, Serander Yay.
- İŞCAN, Nejat, (2009). **Sivil Mimarlık Örneği Evlerimiz**, Eskişehir.
- KARPAT, Kemal; (2010). **Osmanlı'dan Günümüze Etnik yapılanma ve Göçler**, 1. baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- KIRLI, Engin, (2001). **19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- KOÇKAR, M. Tekin, (1999). **Eskişehir halkbilim Ürünleri**, 1. baskı, Eskişehir, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları.
- NAKRACAS, Georgios, (2003). **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi**, Çev. İbrahim Onsunuğlu, 1. baskı, İstanbul, Belge Yayınları.
- OĞUZOĞLU, Yusuf - EMECEN, Feridun, (1995). "Eskişehir", **İslam Ansiklopedisi**, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, s. 398 - 401.
- ÖNDER, Selahattin, (2001). "2 Nolu Şer'iyeye Sicili Işığında 1889-1891 Yıllarının Eskişehir'i", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I**, Eskişehir, s. 233 - 257.
- SARAÇOĞLU, Yücel, (1974). **Eskişehir Çevre İncelemesi**, 1. baskı, Eskişehir.
- SARIÖZ, Perihan, (1997). **Bir Zamanlar Eskişehir**, 1. baskı, İstanbul, Esbank Yay.
- SAYDAM, Abdullah, (1997). **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)**, 1. baskı, Ankara, TTK Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidî, (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3.baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- TOPRAK, Mustafa - İZNİK, Erkan, (2009). **Çizgilerle Eskişehir (Bir Kent Tarihi Çalışması)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TUNÇDİLEK, Necdet, (1953-1954). "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme tarihine Toplu Bir Bakış", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, İstanbul, s. 189 - 208.
- TUNÇDİLEK, Necdet, (1955-1956). "Orta Sakarya Vadisi'nin İktisadi Tarihi Hakkında", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XVII, İstanbul, s.179 - 192.
- TURAN, Osman, (1996). **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1982). **Osmanlı Tarihi**, C. IV, Ankara.

Belgeler

BOA, DH.MKT., 358/80.

BOA, İ.DH., 1322.

İ.HUS, 111-1321/N/14.

Dr. Cemile Şahin: Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun oldu (2001). Yüksek Lisansını "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı" başlıklı teziyle Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı (2004). "13. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar" başlıklı tezi ile Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktorasını tamamladı (2011). Halen Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Tarih Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

İletişim: cemileshn@yahoo.com.tr